

Газрин дахульс болн шаджн

Советин орн-нутт түрүн болж кегдә, нискәдж, тәвгден Газрин дахуль цуг күнн-амтид әвртә бәхм-дҗта өврдмж болла. Эн әвртә өврд-дҗта зәнҗг соньсчкәд, ватиканск «Оссераторе романо» гидг газет икә гидгәр цухлдж, юнҗгәд гихлә, Газрин дахуль кедж нискәлгн бур-хни тоомср барлгн гидж тер газет тоолдҗадҗ. Бурхни ээлгч әд-еләтә агъариг күн эвднә гисн наад-на төр болхий! — гидж тер газет цухлдж бәдҗдҗ.

Космосиг күн ээлдҗ гартан авл-гнә өмнәс бослдҗ шаджни халх татачрин ода келдҗәх үгмүдн шин биш, теднә кезән-кезәнә келә үгмүд. Теньҗрт күрч өдлх зөв амтид заяг-дад уга гидж чондҗин халх улс кес миньҗн дҗилин туршарт келдҗ зүткдә юмн. Күүнә нисхәр седл-гнҗ икә килиңтә, бурх атилгдг, му йорта йовдл гидж шаджнә халх татачр цәәлгәд бокрцхадг бәәсмн. Түүнәнн «ишн» юмб гихлә, — «дҗовд бичг» бәәсмн. Кезәнк Вавилонд бәәцхәсн улс «теньҗрт күрчг бидр» суврг тосхлгән өклн мел дарув бурхни сәкүсид ишкәлүц-хәсн мөн: амтиг бурхн олн зүсн келәр келцхәдг болҗад, нег-негән меддинь уурулсмн, тегәд амти те-ньҗриг дәәлдҗ гартан авдг аргъ уга болцхадг гидж Библийд, үл-гүрнә келдҗ бәәнә.

Теньҗрин у тал күрхин сана зү-үцхәдг зөргү улсиг чондҗ оньдин аврт угагъар цаадҗидҗ йовсн мөн. XVI зун дҗилин хойрдҗ хүвәврт нег «смерд Никитк» дҗивр кедж авад тер дилләрән нисхәр седдҗ. Түүг «шулсмлә негдҗәнә» гигәд чондҗ толҗгәгнн чавчдҗ алх гих цаадҗла харгьулдҗ. Рязанә нег подьячий Крякуный гидг күн агъ-арт нисдҗ мондә кегәд, түүгәри агъарт нисдҗ гарч. Тини үүлдвр кес-нид түүг 1731 дҗил Рязанәс кә-өдҗ әрлгдҗ.

Шаджнә үүлдвр татачрин хал-хас ямаран чигн геглг-бкрдмж бә-әдг болв чигн агъарар нислгнә, авиацин болн аш-сүүлдн, космиче-ск нислгсн делгрлгн бәрдҗ зөп-садг аргъ теднә угань йирин ил мед-гднә. Теньҗрүр күн өдлдҗ гарч чә-хий, аль угай гидж зүткднә гидг өдгә цагт йир инәдтә. Күмн әмчн ода агъарин ээлгч эвдүдн болчвәд, Нарнә әргәдк агъу ик зәәг цуртн-өргн икәр медәндән орудж авхар белдҗәцхәнә. Шаджнә әркн күчтә харсачрин бийсн, аргнн тасрад, әнүг меддҗ эвцлх зөвтә болчхав.

Астронавтикин халхар үүлдцхәдг улсиг цаадҗидҗ алхм гидж тедн некдгән уурчхав. Зугар тедн эврән-нн өвәрц авцта ноолдә теорин өм-нәс, нег-үлү космическ нислгсн өмнәс саак кевәрн кегә бәәцхәнә.

Астронавтикин үүлдврин күцвр-мүд «бурхнә күчтә цолд» бурхнә номин шуд үндсид хамхлч цоклг өчтәцхәнә. Советск орна улс космо-ическ снаряжсг даралдулад гаргәд нисүлдҗ бәәцхәхиг, ташр тегәд «де-едс» түүнд ямр чигн саалтг болдҗ әс чадҗахиг нам шүтдг улсин бий-снә үәдҗ бәәцхәнә.

Ватиканск барин седиләр келд, манә Газрин негдч искусствени да-хуль бурх атылгсн болхла, манә

хойрдгч болн гурдгч дахульс — улм күнд болн космическ агъугнн ууд улм холд күрцхәсн дахульс «де-едсиг» улм әвртәгәр атылгчхәсн болдҗ хәләцхәх зөвтә. Советск ис-кусствен планетс үүдәгдхәснә хө-өн, советск ракетс Сар тал болн Сар-рин цаагьур әргдҗ нислгнә хөөн: «теньҗрин хан»; тер хамг «бурхнд тааслт уга» йовдмүд гаргәд бәә-цхәдг, соньсхвр уга улсиг цаадҗлх зөвтә билүс. Зүгәр тини цаадҗлт кегдҗәхш. Астронавтикин делгрлт «бурхн уга» гидж лавтрха гүүнәр медүлдҗәнә.

Шаджиг аҗад болв чигн дөнҗнх седлж, түүг тәтчрин зәрмн, арг-гән бархларн иңдҗ келдҗәнә: ав-мацин болн астронавтикин делгрлт күүнә ухаң-седиләр кегдҗәхш, тер хамг бурхни тәтсн зураср болдҗ-әнә. Чондҗин халх татачр бийсинн урдн келдҗәсн тоотд болн «әдстә бичгин» шуд бийдн өн келдҗәхн сбрлц болдҗах йовдл тедниг ичәдҗ-әх бәәдл уга. Бурхн эврәнн урдк седвәрән лавта сольдҗ гидж чигн саний, болв нам терүнә бийн чигн шаджнә халх татачр идейн хамх-рлтасн харсвр болдҗ чадш уга. Юнҗгәд гихлә, астронавтикин өклц сүүр тәвсн К. Э. Циолковскийн көдлшмүдин зулг хөөн болн раке-тин кергин туст бүрдәгдхәсн түрүн өклцин ил күңәврмүдин зулг хөөн космическ нислгсн тускиг «деедс» таасвртагъар хәләдг болсн болдҗ гарчәнә. Күмн амти күңәсн тоотин үлмәгъәр бурхн боогдә, нань аргъ уга болад, урдн әндүрдҗәсн бә-әдҗ, — гидж теньҗрт күрчәр сед-цхәдг улсиг цур өнгәртән цаадҗ-лад йовсн бәәдҗ — гидж эврәнн буруггән медсн болдҗ гарчәнә. Иң-хләрн тегәд «теньҗрин хан» СССР-д болдҗах астронавтикин делгрлтин туст — космическ агъун ууг цәәл-гәдҗ меддҗ, үлмәдән орудж ээлг-гнә тускарн цугин өмн нүүрт йовх, нургәдҗ бурхнд әс шүтдг улста манә орн-нутт болдҗах астронав-тикин делгрлтин туст нег үлү кил-мдҗтә болх бәәдл гаргәдгн өкд он-чтә.

Газрас өдәнд, теньҗр деер, «те-ньҗрин хату» гидж бәәдмн, тедн бурхн эврәнн сөбвнүгүдтәгән бә-әдмн гидж чондҗин халхар көдлч-нр кезәнәс нааран келдҗ йовцхәс-н. Тегәд чондҗин халх татгч улсин келсн ән хамгиг әс дөнҗнсн улс цуг-тан күчтә цаадҗла харгәдҗ йовц-хәсн мөн. «Теньҗрин бәәх орм» кү-ртл кедү дууна болдҗин тускар бур-хнә зәрлг ямаран бәәдгиг келдҗ йовсн улс чигн бәәдмн. «Теньҗрин бәәдг орм» күртл зулг 130 километр болдм гидж теднә зәрмсн келдҗ бәәсмн, теднә зәрмсн теньҗр күр-тл кесг түмн дууна гидж, нам кесг сай дууна гидж залаггән таслдҗ зүтлддҗ йовцхәсн мөн. Бурхнә хал-хар келддҗ йовсн «тоог» хадҗрг гидж гүн ном негнн таслдҗ хәйсн мөн. Газрин искусствени дахуль бо-лв чигн, маднәс зәрмдән өрәл сай дуунад хольдәдҗ межпланетн станц болв чигн, нарнә системин ууджм холд кесг сай километрт өрдг ис-кусствен планет болв чигн «теньҗрин хату» гидг юм илдҗдҗ үзцхәсн уга. Тедн гүн номта үлсин урдәсн зә-

адж келсн эврәнн хәәлгъар ән-тер угагъар дүүвр кевәр йовад йовцхә-нә. Хәрн тегәд, шаджнә халх та-тачр ода эврәнн урдк «тоолдҗәсн теньҗрин орн» күртл ямр хол гидж тоолснәнн тускар болн тер тень-җрин ээлгч ормин бийинн орм күр-тл тускар мартдгн нег уга биш, негтә юмн болдҗәнә.

Манә моҗлгч газр теньҗринәс үндсәри ончрнә гидж шаджн зүтк-нә. Газр деер бәәгч хамг цугтан сольгдәд бәәдмн, теньҗр деер бәәгч хамг цугтан мөңк гидж «әдстә бичг» келддҗәнә. Теньҗрин одду-диг болн нань чигн тедү мет герлт-цхәдг тоотсиг ончтә — манә газрт бәәдгө, бәәх зөв чигн уга, әдәр бур-хн кесн мөн гидж шаджнәхн келнә. Тедү мет хәләсн шүтдг улс дунд ода чигн тархагдә йовцхәнә. Тедү мет худлмудиг гүн ухаин әрдинн күңәврмүд илдҗдҗ тарадҗ бәәцхә-нә. Газрин болн Нарнә искусствени дахульс космическ ракетс болн пла-нет хоорндҗ станцс — әдн цугтан теньҗрин цогцс болдҗәнә, тедн зуг манә планет деер мел лавта газрин әдәс кегдхәсн мөн. Хәрн тегәд газр теньҗр хойран хоорнд ямр чигн ончтә өвәрц уга гидж, әнүнә тус-кәр бәәцхәдг шаджнә хәләсц йир-мдҗлә ямр чигн ниңлт уга гидж астронавтикин күңәврмүд шиндҗ-тин-дәсмҗкин ишәр үзүлдҗ медүл-дҗәцхәнә.

Одн унна гидгиг бурхн цухлдж гаргәдг йовдлмудин зәрмн гидж чондҗин халх татгч улс келдҗ йов-цхәсн. Тер одн унна гидгиг «орн-нуттг йосн холврн гиджәхн, хәл-двр гем учрхн, дән болхин, гәлв-салькн өсклә гань болхин темдг» гидж хувргин халхихи цәәлгүцхәдг бәәсмн. Шаджнә халх татгч нег күн: «теньҗрәс одн унна гисн әм-тин бурхн шоодхар седдҗәхн йор, газр деер бәәх әмтнүр аль-бис әол бурхн илгәдҗәх темдг» — гидж бичсн мөн. Тедү мет худл хәләсц кезәнә харнҗгүгнн цагт тарха-дҗ йовцхәсн деерән XIX зун дҗи-лин цагт тархагдҗ йовсн мөн. Эн келврмүдиг чик гидж санцхәдг улс өдгә цагт чигн бәәцхәнә. Зугар со-ветск гүн номтнр болн инженермүд тини искусствени оддиг космическ ракетсин нөкдтәгъәр хойр саамндҗ үүдцхәв. Тедн сүл үзүлсн юмб гих-лә, — 1959 дҗилин сентябрь сард советск ракет сард күрч буусмн.

Дахульс болн ракетс «теньҗрт бу-рхнә бәәдг орм» өлцхәсн уга. Тегәд чигн шаджнә халх татачр: деедсин орнахн күүнд үзгддмн чигн биш, соньсгддмн чигн биш, тер төлдән меддәдмн биш, — гидж ода гөрнәл-дҗ зүткддҗ йовцхәнә. Космосд күүнә илгәгч гүн номин приборму-дин икннн күүнә нүнд әс үзгддг хамг юсиг цуттн өлдҗ илдххин төлә илгәдхәдгнн шаджнә халх татачр әс медхәсн болад бәәцхә-нә. Космическ герлтлгн, сорнц бол-дин агъу, әвртә гидгәр тарсн планет хоорндҗ газ, Нарнә рентгеновск ге-рлтлгн Газрас кезәд чигн әс үзгддг Сарин цаадҗ хаджугнн зургин цо-кдҗ авлгн болн тедү мет сөмдҗл-муд — ән хамг цугтан күүнә ухаңд меддәдг болчхав.

Е. ФАДДЕЕВ.